

ANKARA-ÇAMLIDERE PEÇENEK CAMİSİ

ANKARA-ÇAMLIDERE PEÇENEK MOSQUE

Murat ÇERKEZ*

Öz

Peçenek, mevcut idarî bölünmeye göre Ankara İli Çamlıdere İlçesi'ne bağlı bir mahalle konumundadır. Ankara şehir merkezinin yaklaşık 72 km kuzeybatısında yer alır. Kuzeyinde Yoncatepe, Güneyinde Gümele, Doğusunda İnceöz, Batısında Yılanlı Mahalleleri bulunmaktadır. Oğuz Türkmen boylarının Ankara ve çevresine yerleştirilmesi ile gelişmeye başlayan bölgede çok sayıda ve farklı türde mimari eserin mevcudiyeti belirlenebilmekle birlikte, yeteri kadar incelenip değerlendirilmedikleri de anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi de Peçenek Camii'dir. Eser, aslında kare planlı kubbe örtülü bir ana mekân ile bunun kuzeyinde sivri kemer açıklığı ile birbirine irtibatlanan aynalı tonoz örtülü ikinci bir ünite ve eş büyüklükte üç kubbeli revaktan müteşekkil bir son cemaat yerine sahiptir. Minaresi de batı cephede harim kütsesi ile son cemaat yerini birbirinden ayırır nitelikte yerleştirilmiş silindirik gövdeli bir unsurdur. Cepheler ve kasnaklar muntazam olmasa da taş ve tuğlanın alternatif sıralar halinde yerleştirilmesi ile elde edilmiş almaşık duvar örgüsünü sergiler. Süsleme bakımından zengin sayılmasa da cephelerde görülen küçük kuş evleri ve minare kapısı kemerindeki ibrik tasvirleri yapıya önem katan unsurlardır. İnşasına ait kitabesi bulunmamakla birlikte plan, malzeme, duvar örgüsü ve diğer mimari özelliklerinden hareketle 15. yüzyıl başlarına tarihlendirebileceğimiz yapı, özellikle kubbe örtülü harim mekânını kuzeye doğru genişletme çabalarının bir ürünü olarak dikkat çekmektedir. Eser, çalışmamızda bütün yönleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılacak ve benzer yapılarla mukayese edilerek Anadolu Türk mimarisi içerisindeki yeri ve önemi belirlenecektir.

Anahtar kelimeler: Çamlıdere, Peçenek, Cami, Osmanlı Mimarisi, Dini Mimari,

Abstract

According to the current administrative division, Peçenek is a neighborhood of the Çamlıdere District of Ankara. It is located approximately 72 km northwest of Ankara. There are Yoncatepe in the north, Gümele in the south, İnceöz in the east and Yılanlı neighborhoods in the west. Although there are many and different types of architectural works in the region, which has begun to develop with the placement of Oguz Turkmen tribes in Ankara and its environs, it is understood that they have not been studied sufficiently. One of them is Peçenek Mosque. In fact, the work has a dome-covered main space and a second unit

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

ORCID ID: 0000-0002-5685-9127 ♦ E-mail: murat.cerkez@hbv.edu.tr

covered with a mirrored vault, which is connected to the north by a pointed arch opening and a three-domed colonnade of equal size. The minaret is a cylindrical body placed on the western facade that separates the mass of the harim and the last congregation. Although the facades and pulleys are not uniform, they exhibit an alternating masonry of stone and brick, which are obtained by placing them in alternate rows. Although not considered rich in ornamentation, the small bird houses on the façades and the ibrik depictions in the minaret door arch are important elements of the building. Although it does not have an inscription of its construction, it can be dated to the beginning of the 15th century by means of plan, material, masonry and other architectural features. The work will be presented in detail in all aspects of our work, and its place and importance in Anatolian Turkish architecture will be determined by comparing it with similar structures.

Keywords: *Çamlıdere, Peçenek, Mosque, Ottoman Architecture, Religious Architecture,*

Giriş

Peçenek, Çamlıdere'ye bağlı bir mahalle konumundadır. Ankara şehir merkezinin yaklaşık 72 km kuzeybatısında, Çamlıdere'nin ise 16 km güneybatısında yer alır. Kuzeyinde Yoncatepe, güneyinde Gümele, doğusunda İnceöz, batısında Yılanlı mahalleleri bulunmaktadır.

Oğuz Türkmen boylarının Ankara ve çevresine iskan edilmesi ile başlayan Müslüman Türk hakimiyeti sonucunda yeni köy, mezra ve divanlar kurularak bölgenin gelişmesi sağlanmıştır¹. Peçenek, bu gelişim sürecinde 1463 kayıtlarında Mudrıb'a, 1522/1572 ve 1840 yılları kayıtlarında ise Yabanâbâd (Kızılcahamam) Kazası'na bağlı bir kasaba olarak görülmektedir². Yakın tarihlere kadar köy sıfatı taşıdığı ve mevcut idarî bölünmeye göre sonradan Çamlıdere'ye bağlandığı anlaşılmaktadır.

Ankara ve çevresine yönelik araştırmalarımız sırasında tespit ettiğimiz eserle ilgili kısmi bilgiler bulunmakla birlikte³ kapsamlı bir araştırmanın yapılmadığı belirlenmiş ve bu eksikliği giderebilmek amacı ile söz konusu çalışmamız hazırlanmıştır. Cami, makalemizde yeri, konumu, planı, malzemesi, mimari ve süsleme özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtıldıktan sonra kapsamlı bir karşılaştırma ve değerlendirme ile Anadolu Türk Mimarisi gelişim çizgisi içerisindeki yeri ve önemi vurgulanacaktır.

Peçenek Camisi

Eser, mahallenin güney ucunda, Akkaya ve Yediören Mahallelerine irtibatlanan yolun batı kenarındaki kuzeye meyilli bir araziye yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 1-2).

1 Erdoğan, 2007, 97; Çamlıdere için ayrıca bk., Özyurt ve Özdemir, 2017.

2 Köken, Çamlıdere İlçesi Tarihi ve Arkeolojisi, 16, www.academia.edu/9872058, (E.T.23.02.2019).

3 Erken, 1983, 504-506; Erdoğan, 2007, 103.

İnşa tarihini belirten bir kitabesi bulunmamakla birlikte, üzerinde ayrıntıları ile duracağımız plan, malzeme ve mimari özelliklerinden hareketle en erken 15. yüzyıl başlarına tarihlendirmek⁴ mümkündür.

Mimarisi bakımından asıl halini koruyan eser⁵, 1970 ve 1990'lı yıllarda çeşitli onarımlar geçirmiştir⁶ ve günümüzde ibadete açıktır.

Cami, kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, prizmal bir kütleyle sahiptir ve kuzey yanındaki son cemaat yeri ile birlikte L planla uzanır (Çizim: 1-2). Minaresi, harim batı cephesinin kuzey kenarında, beden duvarları ile kaynaşmış bir kaide üzerinde yükselir. Harim mekânı, esasen kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı olmakla birlikte, kuzey kenarına yakın konumla doğu ve batı duvarları arasına örülen bir sivri kemerle örtü sistemi bakımından iki bölüme ayrılmış, güneydeki kare planlı, kübik hacimli ana mekân, sekizgen prizmal kasağa oturan bir kubbe; kuzeydeki doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı bölüm ise boydan boya aynalı tonoz ile örtülmüştür. Son cemaat yeri, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlıdır. Sivri kemerli üç büyük açıklıkla kuzeye yönelen üç bölümlü revak şeklinde düzenlenerek, eş büyüklükte üç adet kubbeyle örtü sistemi sağlanmıştır. Son cemaat yerine açılan harim kapısı yapı aksına göre biraz batıya kaydırılmıştır.

Eser, doğu yanı itibariyle sokakla sınırlıdır, ancak kuzey, güney ve batı yanlarında moloz taşlarla duvarlar örülerek kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen denilebilecek muhdes bir avlu⁷ ile kuşatılmıştır (Fotoğraf: 2). Güney ve batı yandaki avlular çok dar bir alanı kaplamakla birlikte, kuzeye yönelen avlu bir hayli büyüktür ve kuzey batı köşesine yakın konumla sekizgen baldaken tarzında muhdes bir şadırvan yerleştirilmiştir. Üzerindeki piriç levhada günümüz alfabetesi ile yazılmış bilgilerden A. Tankır tarafından 20.08.2000 tarihinde yaptırıldığı anlaşılan şadırvan, sekiz dikdörtgen ayağın taşıdığı yarım daire kemerlere oturan, içten kubbe dıştan sekizgen kasnaklı piramidal çatı ile örtülü tamamen betonarme basit bir unsurdur (Fotoğraf: 3). Avlu kapıları, son cemaat yerinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşeleri ile avlu kuzey duvarının doğu kenarına yakın konumda basit birer açıklıktan ibarettir.

4 Erken, (1983, 504), mimari karakteri bakımından XV. yüzyıl tek kubbeli mescitleri tarzında inşa edildiğini belirtmektedir; Erdoğan (2007, 97, 103) ise yapıdan kısa bahisle ve bir kaç fotoğrafını sunarak Selçukluların son dönemine ait olduğunu ifade etmektedir. Ancak plan, malzeme, cephe düzeni ve diğer mimari özellikleri itibari ile Selçuklu dönemine tarihlendirmek pek mümkün görünmemektedir.

5 Cami, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 21.2.1989 tarih/61 No'lu toplantı ve 21.2.1989 tarih/684 No'lu kararı ile tescillenmiştir.

6 V.G.M. Abd.Yp.İş.Dai.Bşk.Arş. 06.07.02/1 No.'lu dosyada mevcut belgelerden yapının bu yıllarda onarım geçirdiği belirlenebilmektedir. Ayrıca belgelerden birinde onarımın 1970'lerde cami derneğince yapıldığı da belirtilmektedir.

7 V.G.M. Abd.Yp.İş.Dai.Bşk.Arş. 06.07.02/1 No.'lu dosyada mevcut bir belgede 28.10.1988 tarihi itibariyle yapının "...kuzeyde camiye ait bir bahçe, doğuda yol, güney ve batıda ise açık bir arazi ile çevrili" olduğu belirtilmektedir, ayrıca yine aynı dosyadaki eski fotoğraflarında ve yayınlanmış eski bir fotoğrafında (Erken, 1983, 506) da avlusuz hali görülebilmektedir.

İnşa malzemesi düzgün kesme, moloz, kaba yonu taşlar ile tuğla ve mermerdir. Harim kapısı, minare kaide, pabuç ve kapısı, revak ayakları, pencere söveleri ile bina köşe bağlantıları kesme taş malzemelidir. Beden duvarları ve kasnak, moloz-kaba yonu taşlar ile tuğladan müteşekkil almaşık örgüye sahiptir. Revakta kesme taş ve tuğla yine birlikte kullanılırken kubbelerle geçiş elemanları, saçaklar ve minare gövdesi tamamen tuğla örgülüdür. Mermer sadece revaktaki sütunlarda kullanılmıştır. Örtü sistemi ise alaturka kiremitlerle kaplıdır.

Cepheler, üç kademe halinde algılanır (Fotoğraf: 4). İlk kademe, beden duvarlarından ibarettir ve hem harim hem de son cemaat yeri kütləsi boyunca uzanan bir saçakla sınırlandırılmıştır. Saçakların tamamı bir sıra düz, bir sıra testere dişi olmak üzere iki kere tekrarlanarak dışa doğru gitgide taşırılan tuğla dizileriyle elde edilmiştir. Harim kütləsi, son cemaat yeri kütlésine göre daha yüksektir. İkinci kademeyi kasnaklar teşkil eder. Harim ana mekânı ile son cemaat yeri kubbelerine ait kasnaklar sekizgen prizmal birer gövdeye sahiptir ve hepsinde de yine aynı tarz saçak görülür. Üçüncü kademe ise alaturka kiremit kaplı kubbe örtüden ibarettir ve son cemaat yerini örten kubbelerin yüksekliği harim beden duvarlarının saçak seviyesine kadardır (Fotoğraf: 4). Harimin kuzeyindeki genişletilmiş bölüme ait tonozlu ünite ise sadece alaturka kiremit kaplı basık bir çatı şeklinde algılanmaktadır.

Cepheler, genellikle masif görünlü duvar örgüsünü⁸ yansıtmakla beraber, pencere açıklıkları ile taş ve tuğlanın alternatif dizisi yüzeylere kısmen hareketlilik kazandırmaktadır. Pencereler doğu cephede altı, güney (Fotoğraf: 5) ve batı cephede (Fotoğraf: 6) ise beşer adettir. Doğu, batı ve güneydeki üçer pencere, beden duvarlarının üst kısmına aynı hizada sıralanmış sivri kemerli birer açıklıktır. Doğu ve batı cephedeki pencereler tamamen eş büyüklüktedir ve ortadaki ile kuzey kenardakiler birbirine biraz daha yakın konumludur. Güneydeki pencereler ise cephe aksına göre simetrik bir düzen sergilemekle birlikte ortadaki biraz daha geniş ve yüksek bir açıklığa sahiptir. Kemerleri ve söveleri tuğla ile örülmüş ve her birine oval şeklinde delikli gözlerden oluşan birer alçı şebeke hazırlanmıştır (Fotoğraf: 7). Alt kısımdaki pencereler boyuna dikdörtgen birer açıklıktır ve üsttekilerden biraz daha büyüktür. Doğu cephedekiler üsttekilerle aynı aksı paylaşmak üzere üç adettir. Güneydeki iki pencere iki yan kenara, batıdaki iki pencere ise ortaya ve güney kenara üsttekilerle aynı aksı paylaşacak şekilde dizilmişlerdir. Hepsisi de düzgün kesme bloklar halindeki söve taşlarıyla çerçevelenmiş ve demir uçları sövelere saplanarak yapılan birer şebekeye sahiptir. Şebekeler, kare biçimi gözler oluşturulacak şekilde düşey konumlu çubukların yatay konumlu çubuklardaki deliklerden geçirilmesiyle hazırlanmıştır. Alt pencerelerin her birine tuğla örgülü sivri kemerle kuşatılan, yüzeyel

8 V.G.M.A.'daki aynı dosyada mevcut onarım öncesine ait eski fotoğraflarda, bina duvar örgüsünün günümüzdeki ile aynı görünüşü yansıttığı görülmekle birlikte, bütün yüzeylerin badana ile kaplı olduğu ve sonraki onarımlarda yüzeylerin temizlendiği ve çimento harcı ile derzlendiği anlaşılmaktadır.

derinliğe sahip ve yine tuğla örgülü birer alınlık yapılmıştır (Fotoğraf: 7). Cephelere kısmen hareketlilik kazandıran diğer unsur duvar örgüsüdür. Harim kütesinin köşe bağlantıları tamamen kesme taş malzemelidir. Duvarların alt seviyesi ile genel örgüsünde kaba yonu ve moloz taşlar kullanılırken alt pencerelerin üst kenarlarında, üst pencerelerin alt kenarları ve kemer üzengi hizalarında, bu pencerelerin biraz yukarısında ve cepheleri sınırlandıran saçakların hemen alt kenarında ikişer sıra tuğla dizisi ile alternatif duvar örgüsü oluşturulmuştur. Ayrıca doğu, batı ve güney cephelerde üst seviye pencere kenarları ile aralarındaki yüzeylerde görülen tuğla malzemeli kısımlar muhtemelen çeşitli zamanlarda yapılmış müdahaleleri yansıtmaktadır. Özellikle güney cephede pencerelerin arasındaki yüzeyler diğer kısımlardaki moloz taş örgü düzeninin aksine tamamen tuğla örgülü olması bakımından belirgin bir farklılık sergilemektedir. Güneybatı köşenin üst kısmı da tuğla dizileri ile yapılmış müdahaleleri göstermektedir. Kasnak, harim kütesine göre biraz içerlektir ve duvar örgüsü ile saçak bakımından aynı özellikleri yansıtmakla birlikte taş ve tuğla almaşığı bakımından daha muntazamdır. Pencereler kasnağın ana eksenlerindedir ve harim kütesi üst pencereleri ile aynı görünüşü sergilemektedir (Fotoğraf: 4-5).

Binanın batı cephesinde, diğerlerinden farklı olarak harimin kuzey duvarını devam ettirerek 1,5 m. kadar taşıntı yaparak yükselen minare kaidesine ait kare planlı kütle vardır (Fotoğraf: 8). Son cemaat yeri ile harim ünitelerini birbirinden ayırır gibi görünen kaide, tamamen kesme taşlarla örülmüştür. Kaidenin boyu, son cemaat yeri ile harim kütesini sınırlandıran saçak seviyelerinin yaklaşık orta hizasına kadar yükselir ve ön yüzü bir sıra düz, bir sıra kaval silme, alt kısmı ise iki sıra iç bükey kavisli saçak kornişi ile son bulur. Pabuç, kaide ile aynı malzemeye sahiptir ve prizmatik üçgenler halinde yukarı yükseldikçe daralarak silindirik forma dönüşür. Bir bilezikle sınırlı pabuç üzerinde silindirik forma sahip minare gövdesi yükselmektedir. Düz tuğla sıralarıyla örülen gövdenin şerefeye yakın bölümünde de bir bilezik vardır. Şerefe altı, yedi sıra düz tuğla dizisinin üst üste ve dışa doğru peş peşe taşırılmasıyla genişletilerek üstüne de şerefe korkuluğu yapılmıştır. Şerefe korkuluğu yukarı doğru üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve yedi sıra tuğla dizisinden oluşmaktadır. Buradaki malzeme farklılığı yakın tarihlerdeki onarımların izlerini yansıtmaktadır⁹. Petek, gövdedeki gibi düz tuğla sıralarıyla örülmüş ve konik külah örtü sistemi kurşun levhalarla kaplanarak, tepesine üç boğumlu alem oturtulmuştur (Fotoğraf: 8).

Cephelere farklılık kazandıran bir unsur da kuş evleridir. Doğu cephede kuzey ve güney kenarlara yakın konumla üst seviyelerde ve güney kenardaki üst pencerenin iki yanında; güney cephede doğu kenarda üst seviyede; batı cephede ise güney kenarda biri saçak altında, diğeri üst pencerenin alt söve hizasında olmak üzere küçük oyuklardan ibaret birer kuş evi görülür (Fotoğraf: 9).

9 Onarım öncesine ait (V.G.M. Abd.Yp.İş.Dai.Bşk.Arş. 06.07.02/1 No.'lu dosyada mevcut) eski bir fotoğrafta, minarenin şerefe kısmından itibaren yıkılmış vaziyeti görülmekte ve aynı dosyadaki belgelerden 1990'lı yıllardaki onarımında yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Son cemaat yeri cepheleri, doğu yanda beden duvarı, batı yanda ise minare kaidesine ait taşıntılı kütle ile bir hizada devam eden yayvan-sivri kemerli birer açıklığa sahiptir (Fotoğraf: 4, 10). Kemerler, üzengileri yatay silmelerle kademelenerek hafif taşıntı yapacak şekilde kuzeyde L planlı ayaklara, güneyde ise duvara oturtulmuştur. Ayaklar tamamen kesme taş iken doğu yandaki kemer tuğla, batı yandaki kemer ise kesme taş örgülüdür. Doğudaki kemerde üzengi hizasından itibaren iki sıra kesme taş görülmektedir ki bu da onarımlardaki müdahaleleri yansıtmaktadır. Kemerlerin dış kenarı da bir sıra tuğla ile kuşatılmıştır. Ayrıca her iki cephede kemer köşelikleri ile üst kenarlarda saçaklara kadar uzanan kısımlar yatay tuğla dizileri ile dolgulanmıştır. Eserin görünüşüne hareket kazandıran kuzey cephesi yayvan-sivri kemerli üç açıklığa sahiptir (Fotoğraf: 10). Kemerler iki dış yanda ayaklara, ortada ise yine yatay profillerle kademelenerek taşıntı yapan başlıklara sahip sütunlara oturur. Sütunlar mermer malzemelidir ve alt kısmı kare blok levha, üst kısmı ise kaval silme ve ince bir bilezikle hareketlendirilmiş kaideler üzerinde silindirik birer gövde ile yükselmektedir. Kemer alınları cephe yüzeyine göre biraz geri çekilerek tuğla ile örülmüş ve dış kenarları yine bir sıra tuğla ile çerçeveselmiştir. Ortadaki kemer köşeliklerinde taş-tuğla almaşığı görülürken, kemerlerin üst kısımlarında tuğla dizilerinden ibaret dolgu dikkat çekicidir. Bunlar yakın tarihlerdeki müdahalelere ait olmalıdır ve son cemaat yerinin ciddi onarımlar geçirdiğini ortaya koymaktadır. Saçaklar, son cemaat yeri kasnak ve kubbeleri harim ana kütle ile aynı görünüşü sergiler. Saçak yüzeyinde sütunlarla aynı eksenli paylaşan simetrik bir çift çörten mevcuttur.

Son cemaat yeri, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planla uzanır. İç mekânda revak ayak ve sütunlarından güneye uzanan yayvan-sivri kemerler kullanılmış ve örtü sistemi itibarıyla ortaya çıkan üç bölüm pandantif geçişli birer kubbeyle örtülmüştür. Revak kemerleri ile aynı biçimdeki daha yüzeysel görünüşlü diğer kemerler de son cemaat yerinin sağır cephelerine yerleştirilerek, her bir kubbe için dört yönde eşdeğer taşıyıcı sistem oluşturulmuştur. Kemerler ve duvar arasında ahşap gergiler mevcuttur. Mekân, arazinin kuzeye doğru meylinde dolayı kısmen yüksekte kalmış, bu nedenle harim kapısının iki yanındaki bölüme iki basamakla çıkılan, kesme taş örgülü ve tuğla döşemeli birer seki hazırlanmıştır. Güney duvarın batı kenarında minare kaidesine ait kısmî taşıntılı kütle yer almaktadır (Fotoğraf: 11). Tamamen kesme taş örgülü ve bina cephelerine göre daha ince-muntazam derzli kütlede ortasında söveleri ve kemeri yekpare düzgün kesme taşlardan yapılmış yarım daire kemerli minare kapısı vardır. Kapı açıklığı, bir sıra kesme taştan sonra, boyuna dikdörtgen yüzeysel bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Kemer köşelikleri kısmen taşırılarak vurgulanmış ve yüzeylerine simetrik konumlu birer ibrik tasviri kabartılmıştır (Fotoğraf: 12). Uçları birbirine bakar vaziyette işlenen ibrikler C biçimi birer kulp ile palmet şeklinde sonuçlanan birer kapağa sahiptir. Kemer altında da sekiz yapraklı bir rozet kabartması görülmektedir. Kapı açıklığına yerleştirilen tek kanat, demir malzemedir yapılmış, üzerinde piramidal yüzeyle küçük kare panolara sahip yeni bir unsurdur ve turuncu renkli yağlı boyalıdır. Esasen harimin kuzey duvarını teşkil eden cephenin ekseninde harim kapısı ile onun iki yanında da simetrik düzenli birer pencere mevcuttur (Fotoğraf: 10). Pencereler, harim kütlelerine ait alt seviyedeki diğer pencerelerle aynı görünüşe ve şebekeye sahip olmakla birlikte batı kenardaki pencerenin üst kenarında hafif bir kemer kavsi algılanabilmektedir (Fotoğraf: 10-11).

Harim kapısı, cepheye göre biraz taşıntılı tamamen düzgün kesme taş malzemeli, profillerle çerçevelemiş boyuna dikdörtgen bir kütle içerisine yerleştirilmiştir (Fotoğraf: 13). Kapı, yekpare düzgün kesme taş söveler ve iri kesme taş örgülü yarım daire kemerle kuşatılmış bir açıklıktır. Kemerini teşkil eden taşlar açık kahve ve sarı renkli olmak üzere alternatif örgülüdür. Kilit taşının yüzeyinde, iç içe çizgisel hatlardan ibaret simetrik bir çift lale tasviri arasında bir rozet kabartması ile bunların hemen yukarısında küçük prizmatik üçgenlerden oluşan ince bir şerit dikkat çekmektedir. Kemerin biraz yukarısında profillerle çerçevelemiş enine dikdörtgen biçiminde bir kitabelik görülmektedir (Fotoğraf: 14). Günümüze ulaşamayan ve akıbeti hakkında herhangi bir bilgi edinemediğimiz orijinal kitabenin yerinde ne zaman konulduğu belirlenemeyen başka bir yazı levhası bulunmaktadır¹⁰. Mevcut levhanın yüzeyi malzemesini tam kestiremediğimiz, alçı tarzında beyaz hamurlu bir tabaka ile sıvanmış, iç köşeleri beşer dilimli birer yelpaze ile hareketlendirilmiştir. Sıvalı yüzey alelade bir şekilde kazınmak suretiyle üste üç, aşağıya iki daire çizilmiş, dairelerin içine ve etrafındaki yüzeye de siyah boya ile tam okunamayan yazılar yazılmıştır. Okunabildiği kadarı ile üst satırda “*Ve ufevvidu emri ilâllâh, innallâhe basîrun bil ibâd*” (Mu’min Suresi 44. Ayet), sağ kenardaki satırda “*Ya müfettihal ebvâb, iftah lenâ hayral bab*” şeklinde dua ifadesi ile alt ve sol satırda birbirinin devamı olarak “*Sebbit kademeyye vahlul ukdeten, min lisani ve yefkahu kavli ve yessirli*” (Tâ Hâ Suresi 25-28. Ayetler) yazmaktadır. Ayrıca dairelerin içerisinde sene 1269 (1852); 1216 (1801); 1172 (1758); 1210 (1795) ve alttaki iki dairenin arasında da yine sene 1210 (1795) yazılıdır. Bu tarihlerin ne ifade ettiği ise şimdilik belirlenememiştir. Levhanın dış köşelerine de birer rozet kabartılmıştır.

Kapı kanatları ahşaptan yapılmış bir çifttir ve simetrik düzenle, çeşitli büyüklükte dikdörtgen biçimi panolardan ibaret geometrik bir taksimata sahiptir. Yatay konumlu üçer kayıt kullanılarak, dört panoya ayrılmıştır. Aşağıdan yukarı doğru birinci ve dördüncü panolar eş büyüklükte enine dikdörtgendir. İkinci pano kanat yüzeyine hakim büyüklükte, boyuna dikdörtgendir. Üçüncü pano ise alt ve üsttekilerle aynı uzunluğa sahip olmakla birlikte onların ikiye bölünmüş şekli gibi boyuna dikdörtgen iki parça halindedir. En üstteki panolar üçgen, büyük panolar ise baklava dilimleri ile hareketlendirilmiş, diğerlerinin yüzeyleri boş bırakılmıştır. Ayrıca panolar turuncu, diğer kısımlar ise tamamen kahverengi yağlı boyalıdır. Kapı tokmağı, pirinçten yapılmış basık bir küre şeklindedir ve yüzeyi çarkifelekle süslenmiştir.

Harim mekânı, esas itibariyle kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı bir hacimdir (Çizim: 1-2). Mekân, kuzey kenara yakın konumla doğu ve batı duvarlar arasında örülen yayvan-sivri kemerle örtü sistemi bakımından iki bölüme ayrılarak ortaya çıkan taksimatta güneydeki kare bölüm kubbe, kuzeydeki doğu-batı yönde dikdörtgen planla uzanan kısım ise aynalı tonozla örtülmüş ve böylece mekânın kuzeye doğru genişletilmesi sağlanmıştır (Fotoğraf: 15-16). Mekânı ikiye bölen kemer, üzengileri yatay silmelerle kademelenerek hafif taşıntı yapacak şekilde yan duvarlara oturtulmuş ve bu açıklık ile

10 Erken’in (1983, 505) “...üzerinde kitabe yeri bulunmasına rağmen kitabesi yoktur” şeklindeki ifadesinden de mevcut yazı levhasının sonradan konulduğu anlaşılabilir.

kuzey duvar arasına ahşap gergi uygulanarak sağlamlığı artırılmıştır. Genişletilmiş bu bölüme, kemer açıklığı arasındaki serbest konumlu, kare planlı, “S” şeklinde kavisli yastıklara sahip iki ahşap ayak ve kuzey duvarda üzengi konsollarına oturan ahşap bir mahfil yapılmıştır. Mahfil döşemesinin güney tarafı, direkler üzerinde uzanan ana girişten itibaren, bir dizi ahşap konsolla taşınan bir çıkma şeklindedir ve bu kısma dikdörtgen kesitli, kalın düz çıtalardan ibaret sade bir parmaklık hazırlanmış, çıkmayı taşıyan konsolların alt yüzü “S” şeklinde, konsollar arasında kalan kenarlar ise dekoratif kaş kemer şeklinde kavislendirilmiştir. Ayrıca ekseninde kalan bölüm, harime doğru balkon tarzında biraz daha uzantılı yapılar dikdörtgen planlı küçük bir müezzin mahfili teşkil edilmiştir. Müezzin mahfilinin döşeme altındaki tavan yüzeyinde kalem işi süslemeler mevcuttur (Fotoğraf: 17). Tavan yüzeyi, dört adet enli tahtanın yan yana bitleştirilmesi ile oluşturularak, kenarları profilli ince çıtalarla dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmış ve içerisine ince ahşap levhadan kesilmiş dairevi bir pano oturtulmuştur. Panonun yüzeyi, kenarları “C” ve “S” kıvrımları şeklinde kesilerek biçimlendirilmiş dokuz yapraklı çiçek şeklinde bölünmüştür. Panonun kenarlarında açık yeşil zemin üzerine kırmızı, sarı ve açık kahve renkleri kullanılarak natüralist üslupta kır çiçekleri tasvir edilmiş, konturları da ince siyah çizgilerle belirtilmiştir. Dilimlerin aralarındaki ince çıta yüzeylerine de bir şerit halinde küçük çiçek motifleri sıralanmıştır. Dilimlerin iç yüzeylerine ise açık sarı zemin üzerine yine aynı renkleri kullanılarak ince uzun yapraklı lale ve muhtelif çiçek tasvirleri işlenmiştir. Panonun etrafındaki tavan yüzeyinde açık sarı zemin üzerine koyu yeşil renklerle yapılmış barok tarzı süslemeler vardır. Panodan çıkarak köşelere doğru uzanacak şekilde birbirine bakan birer “S” kıvrımı ile bunun ucunda sırt sırta dönen ve bir halka ile birbirine düğümlü birer “C” ve bunun da ucunda birbirine bakar vaziyette yine birer “C” kıvrımından ibaret bir zincir yerleştirilmiştir. Mahfil döşemesinin altındaki tavan yüzeyi ise doğu-batı doğrultuda yan yana sıralanmış enli tahtalar ile bunların derzlerine çakılmış ince çıtalardan müteşekkildir. Tahtalar yeşil, çıtalar kahverengi yağlı boyalı düz yüzeylere sahiptir.

Harim kapısı, dış kütledeki ile aynı görünüşte mekâna açılmaktadır ve zemin seviyesi bu açıklıktan itibaren iki yanda biraz yükseltilerek kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerde birer seki meydana getirilmiş; kuzeydoğu köşeye de mahfille irtibatlı “L” şeklinde ahşap bir merdiven hazırlanmıştır (Fotoğraf: 15). Mahfildeki ile aynı tarz parmaklıklar, kapı önündeki küçük bir bölüm dışında sekinin kenarları boyunca uzanmaktadır.

Harimin güney bölümdeki ana mekânı kubbeyle örtülü kübik bir hacimden ibarettir (Fotoğraf: 18). Kubbe geçişleri dört yönde teğetli birer sivri kemere oturan pandantiflerle sağlanmıştır (Fotoğraf: 19). Kubbe eteği oldukça dar bir kademe ile girintilidir; kemerler ise doğu, batı ve güneyde kısmen taşıntı yapmakla birlikte, kuzeyde daha yüzeyel bir kütleyle sahiptir. Kubbe, pandantifler ve duvar yüzeyleri ince tabaka halinde çimento harcı ile sıvanarak sarı badana yapılmıştır. Kubbenin merkezine yüzeyden kısmen girintili dairevi bir göbek yerleştirilmiş ve siyah zemin üzerine kırmızı boya ile altı yapraklı çiçeklerden müteşekkil bitkisel bir süsleme kompozisyonu işlenmiştir.

Kompozisyon, merkezi konumlu bir çiçeğin etrafına diğer çiçeklerin yine dairevi kuşaklar halinde sıralanması ile oluşturulmuştur (Fotoğraf: 20). Kubbe yüzeyinde ise dairevi çizgiler şeklinde sıralanmış ve içerisinde küçük çömlere ait delikler¹¹ görülmektedir. Aynı uygulamanın pandantiflerde de kullanıldığı özellikle kuzeybatı pandantifindeki izlerden anlaşılabilir.

Pencere açıklıkları, dış görünüşlerine paralel olarak üsttekiler sivri kemerli, alttakiler ise düz lentolu şekilde harime yönelmektedir. Kasnak ve üst seviye pencerelerinde vitraylar dikkat çekmektedir.

Harim duvarlarında kubbenin oturduğu teğetli kemer yüzeylerinden güneydekinde orta pencerenin köşeliklerinde *Allah, Muhammed*; doğu ve batdakilerde kilit taşına yakın konumla *Ali, Osman*; pandantif yüzeylerinde ise sırası ile *Ebu Bekir, Ömer, Hüseyin, Hasan* isimlerinin yazılı olduğu madalyonlar görülmektedir. Yazılar siyah zemin üzerine beyaz boya ile yazılmış ve madalyonun etrafı kırmızı ince çizgilerle konturlanmıştır. Ayrıca doğu (Fotoğraf: 21), güney (Fotoğraf: 18) ve batı (Fotoğraf: 22) duvarlarında alt ve üst seviyedeki pencerelerin arasında kalan yüzeylerde yana yana ikiye panolar halinde uzanan *Ayet-i Kerime* ve *Hadisi Şerif* yazılı levhalar¹² mevcuttur. Panoların uzun kenarları düz, iki yandaki kısa kenarları ise dilimli kemer şeklinde ince beyaz çizgilerle sınırlanmış, yazılar siyah zemin üzerine beyaz boya ile yazılmıştır. Her iki pano arasında kalan küçük bölümler sarı ile boyanmış ve panoların tamamı da kırmızı çizgilerle konturlanmıştır.

Mihrap, güney duvar eksenine yerleşik, kesme taş malzemeli, yarım daire plan ve sivri kemerli kavsaraya sahip basit bir nişten ibarettir (Fotoğraf: 18).

Minber, harimin güneybatı köşesinde yer almaktadır (Fotoğraf: 23; Çizim: 3). Tamamen düzgün kesme taş malzeme kullanılan minber batı yandan duvara bitişiktir. Köşkün kuzey ve güney yanları sivri kemerli birer açıklıktan ibarettir. Üst örtüsü ahşap malzemeli piramidal bir külah ve iki boğumlu bir alemle sonlanan köşkün altında da yarım daire kemerli geçit bulunmaktadır. Doğru yandaki aynalık kütesine dik yamuk bir dörtgen hakimdir. Aynalığın alt yüzeyinde, aynı hizada ve yaklaşık eşit mesafelerle işlenmiş simetrik düzenli küçük birer lale kabartması dikkat çeker. Laleler kaş kemerli birer kaide üzerinde ince bir gövde ile yükselir. Üst kısmında simetrik yerleştirilmiş “S” kıvrımlı ince birer yaprak ve onun da üzerinde dairevi küçük bir tepelik görülür. Motifler, ince çizgiler halinde yüzeyden hafifçe kabartılarak işlenmiştir. Aynalığın alt, üst ve güney

11 Erken, 1983, 505.

12 Batıdan doğuya doğru birinci panoda Hadisi Şerif (*Kale aleyhisselam essalatü imadüddin*); ikinci panoda Nisa Suresi 103. Ayet (*İnnes salâte kânet ael-mu'minîne kitâben mevkûtâ*); üçüncü panoda Ali İmran Suresi 173. Ayet (*Hasbunallahü ve ni'mel vekil ni'mel Mevla ve ni'men nasîr*); dördüncü panoda Şuarâ Suresi 85. Ayet (*Vec'alni min veraseti cennetin naim*); beşinci panoda Şuarâ Suresi 83. Ayet (*Rabbi heb li hukmen ve elhikni bis sâlihîn*) ve altıncı panoda Hadisi Şerif (*ve men ekamehe fekad ekamed din*) yazmaktadır.

kenarı profillerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca üst kenarı, altı üstlü birer dizi halinde uzanan yarım daire kavisli dekoratif kemerler ve bir düz bir ters işlenmiş küçük üçgenlerden oluşan iki şeritle konturlanmıştır. Bu şeridin üstünde düz yüzeyli, kahverengi yağlı boyalı ahşap bir korkuluk mevcuttur. Minber bu haliyle sanki sonradan kesilerek kısaltılmış gibi algılanmaktadır. Zira mevcut durum itibarıyla hem aynalığı kuşatan profiller, hem de dörtgenin kısa kenarı, uyumsuz düz yüzeyli bir kütle ile sonuçlanmaktadır. Burada aynalığın dik açılı bir üçgen şeklinde sonlanması beklenirdi. Süpürgelik bölümünde, yan yana sıralanmış, “C-S” kıvrımlara sahip kaş kemerli üç küçük niş ile minbere hareketlilik kazandırılmıştır. Minber kapısı, ince ahşap levhadan kesilmiş, üzengileri C-S şeklinde kavislendirilmiş yarım daire kemerli bir açıklıktan ibarettir. Kemer köşeliklerinde ve altında *Allah* ve *Muhammed* yazıları görülmektedir. Kemerin üzerine de köşk külâhındakine benzer tarzda iki boğumlu bir alem oturtulmuştur.

Vaiz kürsüsü, güneydoğu köşede ahşap malzemeli kare planlı bir elemandır (Fotoğraf: 24). Kuzey ve batı yanlarında altta enine dikdörtgen bir; ortada boyuna dikdörtgen iki; üstte ise yine boyuna dikdörtgen üç pano oluşturulmuş ve her birinin yüzeyine çeşitli biçimlerde kavislendirilen dekoratif dilimli kemer açıklıkları ile hareketlilik kazandırılmıştır. Panolar ince düz yüzeyli tahtalarla kuşatılmış ve çerçeveler kahve, panolar ise sarı renkli yağlı boya ile kaplanmıştır. Kürsünün batı yanında ahşap malzemeli, dört basamaklı seyyar bir merdiven bulunmaktadır.

Değerlendirme

Peçenek Camisi, Anadolu Türk Mimarisi gelişim çizgisi içerisinde kare planlı, kübik gövdeli harim mekânını kuzeye doğru genişletme çabalarının denendiği farklı bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikdörtgen planlı kütle, kuzey kenara yakın konumla doğu ve batı duvarlar arasına örülen geniş bir sivri kemer ile iki bölüme ayrılmış, güneyde kalan kare planlı ana mekân kubbe; kuzeye doğru genişletilen doğu-batı doğrultulu dikdörtgen hacim ise aynı yönde aynalı tonozla örtülmüştür. Kubbe, kuzey kenarda yüzeyli, doğu, batı ve güneyde kısmen taşıntılı kemerlere oturtulmuş ve geçişleri de pandantiflerle sağlanmıştır. Kubbe eteği, dar bir kademe halinde girintili yapılmıştır.

İznik Yeşil Cami (1378-1392)¹³, Ayverdi'nin ifadesi ile “...nev’î şahsına münhasır plânla inşâ edilmiş”¹⁴ bir eserdir ve şimdiki bilgilerimize göre Anadolu Türk Mimarisi içerisinde harim kütlelerini kuzeye doğru genişletme çabalarının denendiği yapıların başında gelmektedir. Bu tarz uygulamanın benzerlerine yaygın olmamakla birlikte, 16. yüzyıl hariç, hemen her yüzyılda rastlanmaktadır¹⁵.

13 Kuran, 1964, 13-15; Ayverdi, 1966, 309-319, 463.R.

14 Ayverdi, 1966, 309.

15 Çal, 1994, 37.

Edirne Şah Melek Camisi (1429)¹⁶, Edirne Darülhadis Camisi (1434)¹⁷, Manisa Gölarmara Halime Hatun Camisi (1600)¹⁸, Amasya Gümüşhacıköy Köprülü Mehmet Paşa Camisi (1660'da inşa edilmiş, 1892 yılında yenilenmiş)¹⁹, Amasya Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi (1666)²⁰, Kastamonu Alaca Mescit (17. yy.)²¹, İstanbul Ayazma Camisi (1757)²², İstanbul Laleli Camisi (1759)²³, Yozgat Çapanoğlu Camisi (1779)²⁴, İstanbul Şebsafa Kadın Camisi (1787)²⁵, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Camisi (1796)²⁶, İstanbul Selimiye Camisi (1801-1805)²⁷, İstanbul Nusretiye Camisi (1826)²⁸, İstanbul Dolmabahçe Camisi (1853)²⁹, İstanbul Ortaköy Camisi (1854)³⁰, Bolu Yıldırım Bayezid Camisi (İnşa:1382, yenileme:1899)³¹ ve Zile Ulu Camisi (1904)³² bu tarz uygulamanın görüldüğü³³ belli başlı eserlerdir. Hepsi de plan itibarıyla aynı şemayı yansıtmakla birlikte, kubbe geçişleri, taşıyıcı sistemleri, kuzeydeki hacmin bölünmesi, iki mekân birbirinden ayıran ayak veya sütunların biçimi, son cemaat yeri, dış kütle tertibi gibi çeşitli unsurlar bakımından bazı farklılıkları da bulunmaktadır.

Yapılar arasındaki en belirgin benzerlik ve farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Peçenek Camisi'nde güneydeki ana mekân kare planlı, kubbe örtülüdür ve köşe geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Diğer eserler de benzer bir ana mekân yapılanmasına sahip olmakla birlikte, köşe geçişleri Yeşil Cami'de prizmatik üçgen kuşağı; Şah Melek Camisi, Köprülü Mehmet Paşa Camisi, Kara Mustafa Paşa Camisi, Laleli Camisi, Çapanoğlu Camisi, Şebsafa Kadın Camisi, Yıldırım Beyazıt Camisi ve Zile Ulu Camisi'nde tromp;

16 Ayverdi, 1972, 417-420, 728.R.; Ersoy, 1992, 47-61, Ş.1; Bayrakal, 2001, 9-23, Ş.2; Aslanapa, 2013, 82-84.

17 Kuran, 1968, 64-65, Ş.58; Bayrakal, 2001, 24-30, Ş.9.

18 Özkul, 1997, 147, Ç.2; Özkul, 2013, 66-80, Ç.1.

19 Bayram, 1994, 5-10, Ş.1.

20 Çerkez, 2005, 50-86, Ç.8.

21 Bilici, 1991, 78-79, Ş.53.

22 Sözen vd., 1975, 286, Plan 635; Bakır, 2003, 111.

23 Sözen, 1975, 286, Plan 637; Bakır, 2003, 120-121.

24 Acun, 2016, 138-166.

25 Aslanapa, 1986, 412; Bakır, 2003, 132.

26 Aslanapa, 1986, 415.

27 S. Batur, 1988, 375-396, Şek.2; Bakır, 2003, 142.

28 Aslanapa, 1986, 431.

29 Aslanapa, 1986, 449.

30 Aslanapa, 1986, 449.

31 Yüksel, 1993, 6-42, Ş.1.

32 Çal, 1994, 27-52, 1. Plân.

33 Çal, 1994, 37-38; Bayram, 1994, 103-104.

Darülhadis, Halime Hatun, Alaca Mescit, Ayazma, İzzet Mehmet Paşa, Üsküdar Selimiye, Nusretiye, Dolmabahçe ve Ortaköy camilerinde Peçenek Camisi'ndeki gibi pandantiflerle sağlanmıştı. Buna bağlantılı olarak kubbe; Peçenek Camisi'nde kuzeyde yüzeysel, doğu, batı ve güneyde ise kısmen taşıntılı birer kemere oturmaktadır. Benzer şekilde Halime Hatun Camisi, Ayazma Camisi, İzzet Mehmet Paşa Camisi, Üsküdar Selimiye Camisi, Nusretiye Camisi, Dolmabahçe Camisi ve Ortaköy Camisi'nde de dört yöndeki kısmen taşıntılı büyük birer kemere oturtulmuştur. Yeşil Cami, Şah Melek Camisi, Darülhadis Camisi, Kara Mustafa Paşa Camisi, Şebsafa Kadın Camisi ve Alaca Mescitte duvarlara otururken, Köprülü Mehmet Paşa Camisi, Çapanoğlu Camisi, Laleli Camisi, Yıldırım Bayezid Camisi ve Zile Ulu Camisi'nde kubbeyi oturtmak için duvara bitişik ayaklardan ibaret sekizgen bir taşıyıcı sistem hazırlanmıştır. Özellikle Laleli Camisi'nde sütunlardan oluşan bu taşıyıcı sistem daha belirgin bir görünüme sahiptir.

Peçenek Camisi'nde ana mekân ile kuzeydeki bölüm doğu batı duvarları arasına örülen sivri kemerli geniş bir açıklıkla birbirinden ayrılmış ve genişletilmiş mekân doğu-batı doğrultulu planı boyunca bölüntüsüz tek bir aynalı tonoz ile örtülmüştür. Bu düzenlemenin en yakın benzeri Gölarmara Halime Hatun Camisi'nde uygulanmıştır. Halime Hatun Camisi'nde de her iki ünite birbirinden tek bir kemer açıklığı ile ayrılmış ve kuzeydeki kısım bölüntüsüz tek bir örtü sistemi ile kapatılmıştır. Ancak burada örtü sistemi, iki mekânı ayıran kemerin enli yapılması sonucu ortaya çıkan sivri tonoz görüntüsünden ibarettir. Edirne Şah Melek Camisi'nde mekânlar ortada kare planlı bir ayağa oturan iki sivri kemerli açıklıkla birbirinden ayrılmış ve kuzeydeki kısım eş büyüklükte iki bölüme ayrılarak Peçenek Camisi'ndekine benzer tarzda birer aynalı tonoz ile örtülmüştür. Diğer eserlerde ise her iki mekân ortada iki ayağa (Köprülü Mehmet Paşa Camisi, Kara Mustafa Paşa Camisi, Alaca Mescit, Çapanoğlu Camisi, Ayazma Camisi, Şebsafa Kadın Camisi, Selimiye Camisi, Nusretiye Camisi, Dolmabahçe Camisi, Ortaköy Camisi, Yıldırım Bayezid Camisi ve Zile Ulu Camisi) veya iki sütuna (Yeşil Cami, Darülhadis Camisi, Laleli Camisi, İzzet Mehmet Paşa Camisi) oturan kemerlerle üç açıklık şeklinde birbirinden ayrılmış ve kuzeydeki ünite örtü sistemi bakımından hepsinde de üç bölümlü olarak düzenlenmiştir. Yeşil Cami'de ortası kubbe yanlar aynalı tonoz; Darülhadis Camisi'nde üç oval kubbe; Köprülü Mehmet Paşa Camisi, İzzet Mehmet Paşa Camisi, Şebsafa Kadın Camisi, Dolmabahçe Camisi, Yıldırım Bayezid Camisi ve Zile Ulu Camisi'nde üç kubbe; Kara Mustafa Paşa Camisi'nde ortası yarım kubbe yanlar aynalı tonoz; Alaca Mescit'te üç sivri beşik tonoz; Çapanoğlu ve Laleli Camisi'nde ortası aynalı tonoz yanlar kubbe; Selimiye Camisi'nde ortası tekne tonoz yanlar kubbe; Ortaköy Camisi'nde üç basık kubbe/tonoz; Ayazma Camisi'nde ortası aynalı tonoz yanlar oval kubbe; Nusretiye Camisi'nde ise üç tekne tonozla örtülmüştür. Eserlerin kuzey yandaki bu bölümleri, mekânın genişletilmesini sağlamaları yanı sıra ikinci kat niteliğinde birer mahfil yerleştirilmek suretiyle de ayrıca değerlendirilmiştir.

Peçenek Camisi'nde son cemaat yeri, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı, eş büyüklükte üç kubbe ile örtülü bir revak şeklinde düzenlenmiştir. Örtü sistemini taşıyan geniş sivri kemerler yanlarda ayaklara ortada ise iki sütuna oturmaktadır. Karşılaştırma

örneklerinin hemen hepsinde son cemaat yerleri belirgin farklılıklarla inşa edilmiştir. İznik Yeşil Cami, Halime Hatun Camisi, Köprülü Mehmet Paşa Camisi, Ayazma Camisi, İzzet Mehmet Paşa Camisi ve Zile Ulu Camisi son cemaat yeri, Peçenek Camisi son cemaat yerine benzer tarzda üç yöne de açılan bir revak şeklinde düzenlenmiştir. Bunlardan Köprülü Mehmet Paşa Camisi ve Ayazma Camisi son cemaat yeri beş bölümlü, diğerleri üçer bölümlüdür. Yeşil Cami ve İzzet Mehmet Paşa Camisi ortası kubbe yanlar aynalı tonoz; Halime Hatun Camisi ortası aynalı tonoz yanlar kubbe; Ayazma Camisi ortası aynalı tonoz yanlar oval kubbe; Köprülü Mehmet Paşa Camisi ve Zile Ulu Camisi tamamen kubbe örtülü son cemaat yerine sahiptir. Nusretiye Camisi'nde yanları kapalı üç kubbeli; Selimiye Camisi'nde yanları kapalı tekne tonozlu beş bölümlüdür. Şebsafa Kadın Camisi'nde doğu yanı kapalı, batı yanı tek ve kuzey yanı beş yarım daire kemerli bir revak şeklinde olmakla birlikte örtüsü boydan boya düz tavandan ibarettir. Laleli Camisi'nde kuzeydeki büyük avlunun aynı zamanda güney kenarını teşkil edecek tarzda yanları kapalı, sütunlara oturan eş büyüklükte kubbe örtülü beş bölümlü bir revak şeklinde düzenlenmiştir. Dolmabahçe ve Ortaköy Camilerinde ise çok daha farklı bir uygulama görülmektedir. Batılılaşma döneminin önemli unsurlarından biri olan ve bu dönemdeki büyük boyutlu camilerin çoğunda görülen hünkar kasırları son cemaat yerlerinin düzenini de etkilemiştir. Nitekim her iki eserde de son cemaat yeri, hünkar kasrı kütlelerinin arasına sıkışmış vaziyette karşımıza çıkmaktadır. Dolmabahçe Camisi'nde yanları kapalı beş bölümlü, Ortaköy Camisi'nde ise yine yanları kapalı basık tonoz örtülü üç bölümlü olarak düzenlenmiştir.

Yeşil Cami, Halime Hatun Camisi, Köprülü Mehmet Paşa Camisi ve Çapanoğlu Camisi son cemaat yeri taşıyıcı sistemlerinde Peçenek Camisi'ndeki ile benzer tarzda sütunlara oturan sivri kemerler kullanılmıştır. Ayazma Camisi, Laleli Camisi, İzzet Mehmet Paşa Camisi, Şebsafa Kadın Camisi, Selimiye Camisi, Nusretiye Camisi ve Zile Ulu Camisi son cemaat yerinde kemerler yine sütunlara oturmakla birlikte yarım daire biçiminde yapılmıştır. Dolmabahçe ve Ortaköy Camii son cemaat yerinde ise kemerler yine yarım daire şeklindedir fakat taşıyıcı sistem burada ayaklardan oluşmaktadır.

Minare, konum bakımından Peçenek Camisi'nde batı yanda harim kütleleri ile son cemaat yerini birbirinden ayırır nitelikte, harim kuzey duvarının 1.5 m. kadar batıya devam ettirilmesi ile teşkil edilen kare planlı bir kaide üzerinde, tuğla malzemeli silindirik gövde halinde yükselmektedir. Kara Mustafa Paşa Camisi, Ayazma Camisi, Çapanoğlu Camisi, İzzet Mehmet Paşa Camisi ve Şebsafa Kadın Camisi minareleri konum bakımından Peçenek Camisi minaresi ile aynı yeri paylaşmaktadır fakat farklı olarak kesme taş kullanılmıştır. Yeşil Cami'de yeri ve malzemesi aynı olmakla birlikte çatı seviyesinden itibaren yükselmesi ve çini mozaik-sırlı tuğla kullanımı bakımından farklılıkları vardır. Halime Hatun Camisi'nde doğu yanda aynı konumdadır ve tuğla malzemelidir. Şah Melek Camisi'nde kuzey cephe doğu kenarında, Darülhadis Camisi'nde doğu cephenin güneyinde, Köprülü Mehmet Paşa Camisi'nde batı cephe kuzey ucunda, Alaca Mescit'te kuzeybatı köşede, Zile Ulu Camisi'nde ise yine kuzeybatı köşesinde fakat çatı üzerinde yer almaktadır. Bu eserlerden Köprülü Mehmet Paşa Camisi ve Alaca Mescit minareleri yeni

birer unsurdur. Diğer camilerin hepsinde kesme taş malzemeli ikişer minare mevcuttur. Laleli ve Yıldırım Bayezid’de harim kütesinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde, Selimiye ve Nusretiye’de son cemaat yerinin iki köşesinde, Dolmabahçe’de hünkar kasrı kütesinin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde çatı üzerinde, Ortaköy Camisi’nde ise son cemaat yeri ile hünkar kasrı arasında ve yine çatı üzerinde yükselmektedir.

Peçenek Camisi’nde çok muntazam olmasa da taş ve tuğlanın alternatif yerleştirilmesi ile elde edilmiş almaşık duvar örgüsü dikkat çekmektedir. Şah Melek Camisi, Halime Hatun Camisi, Alaca Mescit, Şebsafa Kadın Camisi ve Laleli Camisi taş ve tuğla malzemeli duvar örgüleri bakımından benzer özellikler sergilemektedir. Şah Melek Camisi, Halime Hatun Camisi, Şebsafa Kadın Camisi ve Laleli Camisi’nde kesme taş ve tuğla dizileri ile teşkil edilmiş çok muntazam bir işçilik göze çarpmaktadır. Alaca Mescit’te ise bu sistem, Peçenek Camisi’ndeki gibi kaba yonu ve moloz taşlar arasına tuğlaların belirli mesafelerle yerleştirilmesi ile elde edilmiştir. Almaşık duvar olarak adlandırılan bu sistem, geç Bizans yapılarının etkisi ile Anadolu Türk Mimarisi içerisinde özellikle Erken Osmanlı dönemi yapılarında bir gelenek haline gelmiş ve 14. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar çeşitli farklılıklarla kullanılmıştır³⁴. Bu tarz uygulamanın özellikle Bursa ve çevresindeki Osmanlı dönemi eserlerinde³⁵ yoğunlaştığı görülmektedir. Öte yandan Halime Hatun Camisi ile Alaca Mescit’te duvar örgüsündeki benzerlikler yanı sıra alt seviye pencerelerinin kesme taş sövelere ve tuğla malzemeli sivri kemerli alınlıklara sahip olması, üst pencere kemerlerinde tuğla kullanılması ve saçakların yine tuğla ile testere dişi biçiminde yapılması da benzer özellikler olarak dikkat çekmektedir. Diğer eserler ise tamamen kesme veya kaba yonu taşlarla inşa edilmiştir.

Peçenek Camisi, süsleme bakımından zengin sayılmamakla birlikte, dikkat çekici unsurlara da sahiptir. Cephelerde görülen küçük oyuklar şeklindeki kuş evleri yapıya farklı anlam kazandıran basit fakat önemli bir uygulamadır. Türk-İslam geleneği içerisinde insan yanı sıra hayvanlara verilen değerlerin en önemli göstergelerinden birini teşkil eden bu tarz uygulamaya Anadolu’daki pek çok eserde farklı şekillerde³⁶ rastlamak mümkündür.

Süsleme sayılabilecek ilgi çekici bir unsur da minare kapısının kemerinde yer alan ve açıklığın iki yanına simetrik düzenle işlenmiş ibrik kabartmalarıdır. Aynı süslemeye Çankırı Kurşunlu Kapaklı Köyü Camisi (1860) minaresinde de rastlanmaktadır. Caminin kuzeydoğusunda bağımsız bir kütle halinde yükselen minarenin (1792) kapı kemeri kilit taşında benzer bir ibrik kabartması görülmektedir³⁷. İbrik tasviri, Anadolu Türk Sanatı

34 Batur, 1970, 186-187.

35 Batur, 1970, 135-216; Şener, 1997, 193-249; Elpe, 2011.

36 Kuş evlerinin farklı şekillerdeki uygulamaları için bk., Barışta, 1994, 133-134; Barışta, 1996, 29-36; Barışta, 2000.

37 Topkaraoğlu, 1991, 155.

içerisinde kalem işi süslemelerde³⁸, çeşme³⁹, mezar taşı⁴⁰, halı-seccade⁴¹ gibi farklı eserlerde karşımıza çıkan ve genellikle abdest, namaz, temizlik ve din ile ilişkilendirilen⁴² bir motif şeklinde belirmektedir. Bu süslemenin minare kapısında görülmesi, yapının önemini artıran dikkat çekici bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Sonuç:

Peçenek Köyü Camisi, plan, malzeme-teknik, mimari ve süsleme özellikleri ile 15. yüzyıl karakteristikleri sergileyen bir yapı olarak belirmektedir. Anadolu Türk Mimarisi gelişim çizgisi içerisinde bilhassa İznik Yeşil Cami ile takip etmeye başladığımız kare planlı, tek kubbeli harim mekânını kuzeye doğru genişletme çabalarını yansıtmaması, alması duvarları, kirpi saçakları, pencere düzenlemeleri ile Erken Osmanlı dönemi mimarisinin genel karakteristiğini sergilemesi yanı sıra ibrik motifli süslemeleri ve cephelere anlam kazandıran kuş evleri bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

38 İbrik tasvirinin yer aldığı kalem işi süslemeler için bk. Şener, 2011, 43: İdris Köyü Camisi; 79-81, 85: Acıpayam Yazır Köyü Camii; 91: Baklan Boğaziçi Kasabası Eski Camii; 95: Çivril Savran Köyü Camii; 144-146: Kula Emre Köyü Camii; 188, 190: Birgi Çakır Ağa Konağı; 321, 324: Amasya Sultan II. Bayezid Camii Şadırvanı Kubbesi; 348: Tokat Yağcıoğlu Konağı; 381: Gaziantep Yaprak Mahallesi "L" tipi ev; Tali, 2014, 492-493; Yavuz, 2014, 500.

39 Afyon Büyük Olucak Çeşmesi (1789) için bk., Karasu, 2006, 93, 216; Manisa Taşçılar Mescidi Çeşmesi (1799-1800) için bk., Acun, 1999, 613; Ayaş Çarşı Çeşmesi (1812) için bk., Çerkez, 1997, 209; Şebinkarahisar Alay Çeşmesi (1875) için bk., Karpuz, 1989, 45-46; Zeytinliova Kara Osman-Oğlu sivil yapılar grubu çeşmesi (1889) için bk., Kuyulu, 1992, 139; İnebolu Atilla Gürsoy Caddesi II No'lu Çeşme (1912) için bk., Çerkez, 2005, 160; Çorlu Paşa Çeşmesi (1803) için bk., <http://www.trakyaagezi.com/corlunun-tarihi-cesmeleri/> (E.T.24.02.2019).

40 İbrik tasvirlerinin mezar taşlarında çok yaygın kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu motifin farklı uygulamaları için bk. Arslan, 2018; Çetin, 2015, 95; Çal, 2011, 232; Gündoğdu, 2006, 51,53,55.

41 Deniz, 1984, 58, 75; Akpınarlı ve Özdemir, 2016, 955-982; Karaçay, 2018, 106-118.

42 Örnek, 1979, 71; Gündoğdu, 2006, 53, 55.

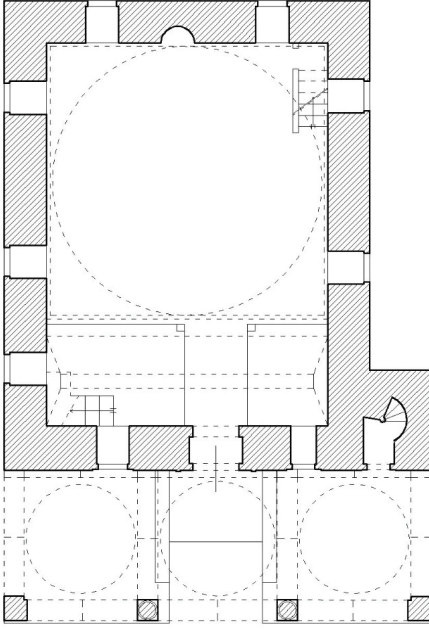
KAYNAKÇA

- Acun, H. (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Acun, H. (2016). *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayını.
- Akpınarlı, H. F. ve Özdemir, H. A. (2016), "Konya-Lâdik Halılarındaki Motiflerin İncelenmesi". *İDİL*, 5(23), 955-982.
- Arslan, A. S. (2018). *Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aslanapa, O. (2013). *Edirne'de Osmanlı Devri Âbideleri*. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1966). İstanbul *Mi'mâri Çağının Menşe'i, Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) I*. İstanbul.
- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mi'mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451) II*. İstanbul.
- Bakır, B. (2003). *Mimaride Rönesans ve Barok Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Barıştı, H. Ö. (1994). "Kuş Evleri". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (C.5, 133-134). İstanbul: Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı.
- Barıştı, H. Ö. (1996), "Anadolu'da Bazı Kuşevleri". *Aslanapa Armağanı, Armağan Dizisi, I*, 29-36.
- Barıştı, H. Ö. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi İstanbul'undan Kuşevleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Batur, A. (1970), "Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üzerine". *Anadolu Sanat Araştırmaları*, 2, 135-216.
- Batur, S. (1988), "Bir Geç Osmanlı Yapısı Üsküdar'da Selimiye Camisi". *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, 375-396.
- Bayrakal, S. (2001). *Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bayram, F. (1994). *Amasya'nın Gümüşhacıköy İlçesi ve Gümüş Nahiyesindeki Türk Devri Mimarlık Eserleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

- Bilici, K. (1991). *Kastamonu'da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi 18. Yüzyıl Sonuna Kadar*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Çal, H. (1994), "Zile Ulu Camisi". *Sanat Tarihi Dergisi*, VII, 27-52.
- Çal, H. (2011), "Erzincan Çayırılı İlçesi Mezarlarında Kuş Motifi". *Millî Folklor*, 89(23), 220-239.
- Çerkez, M. (1997), "Ayaş Yunak ve Çeşmeleri". *Ayaş ve Çevresi Kültür-Sanat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (2-3 Mayıs 1997)*, 199-233, Ayaş: Ayaş Belediyesi Yayınları.
- Çerkez, M. (2005). *Merzifon'da Türk Devri Mimari Eserleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Çerkez, M. (2005), "İnebolu Çeşmeleri". *Erdem*, 15 (43), 145-183.
- Çetin, Y. (2015), "Ağrı Mezar Taşlarında Form ve Bezeme Unsurları". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 40 (1), 87-105.
- Deniz, B. (1984), "Kırşehir Halıları". *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, III, 25-81.
- Elpe, E. (2011). *Osmanlı Dönemi Bursa Yapılarında Malzeme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İzmir.
- Erdoğan, A. (2007). *Adım Adım Ankara*, Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Erken, S. (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ersoy, B. (1992), "Edirne Şah Melek Camii'nin Tanıtımı ve Mimari Özellikleri Hakkında Düşünceler". *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, VI, 47-61.
- Gündoğdu, H. (2006), "Nahçıvan'dan Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 16, 49-57.
- Karaçay, Ç. (2018), Lâdik Seccade Halılarında Mihrap Özelliklerinin İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 106-118.
- Karasu, G. (2006). *Afyon Çeşmeleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Karpuz, H. (1989). *Şebinkarahisar*. Ankara.

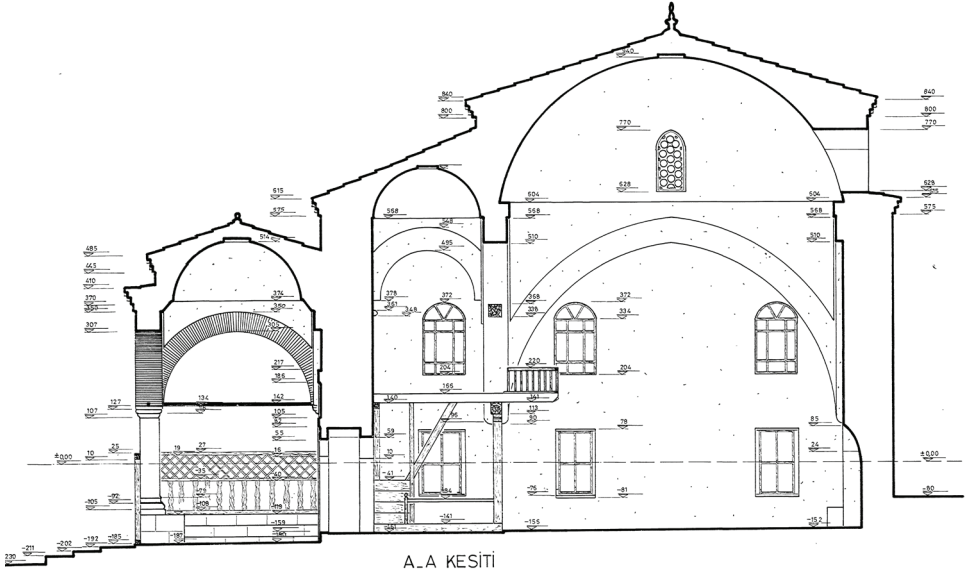
- Köken, T. Çamlıdere İlçesi Tarihi ve Arkeolojisi, www.academia.edu/9872058, E.T.23.02.2019.
- Kuran, A. (1964). İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Kuran, A. (1968). *The Mosque in Early Ottoman Architecture*. Chicago.
- Kuyulu, İ. (1992). *Kara Osman-Oğlu Ailesine Ait Mimari Eserler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S. V. (1979). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özkul, N. (1997), “Gölmarmara Halime Hatun Külliyesi”. *Türk Etnografya Dergisi*, XX, 131-162.
- Özkul, N. (2013). “Gölmarmara İlçesi”. *Manisa İlçeleri Türk Kültür Varlıkları Envanteri* (Ed: H. Acun), 66-80, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özyurt, A. ve Özdemir, İ. (2017). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Döneminde Çamlıdere*. Ankara.
- Sözen, M. vd. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*. İstanbul.
- Şener, D. (2011). *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
- Şener, Y. S. (1997), “XIV. Yüzyıl Bursa Yapılarında Erken Osmanlı Duvar Örgüsü”. *Türk Etnografya Dergisi*, XX, Ankara, 193-249.
- Tali, Ş. (2014), “Giresun Yağlıdere Tekke Köyü Cami Kalem İşi Bezemeleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 489-497.
- Topkaraoğlu, N. (1991), “Çankırı Merkez ve İlçelerinde Yapılan Eski Eser Tesbit Çalışmaları 3”. *VIII. Vakıf Haftası Kitabı*, 153-164.
- Yavuz, M. (2014), “Sürmene-Gültepe Köyü Yukarı Kefeli Mahallesi Camii ve Şadırvanı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(31), 498-515.
- Yüksel İ. A. (1993). *Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- <http://www.trakyaagezi.com/corlunun-tarihi-cesmeleri/> (E.T.24.02.2019).

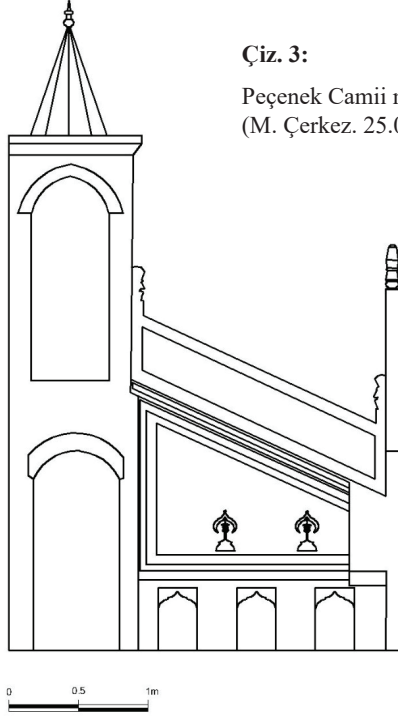

Çiz. 1:

Peçenek Camii Planı. (V.G.M. Arşivi'nden değiştirilerek 25.01.2019)

Çiz. 2: Peçenek Camii Kesiti (V.G.M. Arşivi'nden)

Çiz. 3:
Peçenek Camii minberi.
(M. Çerkez. 25.01.2019)

Fot. 1: Çamlıdere Peçenek Camisi yeri ve konumu uydu görüntüsü. (Google Maps;
E.T.01.02.2019)

Fot. 2: Peçenek Camisi güneydoğudan genel görünüş.

Fot. 3: Peçenek Camisi kuzey avlu ve şadırvandan genel görünüş.

Fot. 4: Peçenek Camisi doğu cephe.

Fot. 5: Peçenek Camisi güney cephe.

Fot. 6:
Peçenek Camisi
batı cephe.

Fot. 7: Peçenek Camisi pencere ve şebekeleri.

Fot. 9: Peçenek Camisi batı duvarındaki kuş evi.

Fot. 10: Peçenek Camisi, kuzeybatıdan bakışla son cemaat yeri.

Fot. 11: Peçenek Camisi, son cemaat yeri batı kenarındaki minare kapısı.

Fot. 12: Peçenek Camisi, minare kapısındaki ibrik tasvirleri.

Fot. 13:
Peçenek Camisi harim kapısı.

Fot. 14: Peçenek Camisi, harim kapı açıklığı yukarısındaki kitabelik ve süslemeler.

Fot. 15: Peçenek Camisi, güneyden bakışla harim mekânı.

Fot. 16: Peçenek Camisi, harim mekânı kuzey bölümü.

Fot. 17: Peçenek Camisi, mahfil çıkması altındaki süsleme programı.

Fot. 18: Peçenek Camisi, kuzeyden bakışla harim mekânı.

Fot. 19: Peçenek Camisi, örtü ve geçiş sistemi.

Fot. 20: Peçenek Camisi, kubbe süslemeleri.

Fot. 21: Peçenek Camisi, harim mekânı doğu duvar.

Fot. 22: Peçenek Camisi, harim mekânı batı duvar.

Fot. 23: Peçenek Camisi, minber.

Fot. 24: Peçenek Camisi, vaiz kürsüsü.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXVIII, Sayı: 2 Ekim 2019

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXVIII, Issue: 2 October 2019

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD